

HADİSLERİ AÇISINDAN “ATABET’ÜL-HAKĀYIK” ÜZERİNE BİR İNCELEME

Dr. Abdülkadir PALABIYIK

Târihin en eski ve köklü medeniyetlerinden biri olan Türk medeniyeti, zengin bir çeşitliliğe sâhipdir. Geçmişte muhtelif milletlerle komşu olmuş, bir çok medeniyetle de iç içe yaşamış olan Türkler; bâzen bu medeniyetlerden etkilenmiş, bazen de bunları tesiri altına almıştır. Bu günkü zenginliğine de bu etkileşimler sonucunda ulaşmıştır. Kültürel yapıyı temellendiren ve yönlendiren âmiller içerisinde ise, kanaatimizce d i n ilk sıraları almaktadır.

Diğer taraftan, milletlerin harsî değerlerini ve düşünce zenginliklerini, çeşitli şekillerde ifâde eden; belki de bunların, en bâriz şekilde dışa yansımaları olarak kabul edilen edebiyatın da kültür içerisindeki yeri, göz ardı edilmemesi gereken bir husustur.

Edebî eserler, sâdece rûhu okşayan, hoş vakit geçirmemizi sağlayan bir vâsıta değildir. Onlar, fertlerin, dolayısıyla cemiyetin ruh yapısını sağlamlaştıran, zihinleri geliştiren; eskiye âitse, târîhî, ictimâî bilgi veren bir varlıktır ki, bir çok eserin yüzyıllar boyunca ölmez diye vasıflandırılması, o eserlerin böyle birer kıymet olmaları ile ilgilidir¹.

Cemiyette târihî bir bütünlüğün olabilmesi için, bu kıymetlerin müşterek anlayışlar olarak zuhur etmesi gerekmektedir. Zîrâ, aynı vatan çocuklarının rûhî, sosyal ve bedîî alanlardaki gelişme ve olgunlaşmasını, onların ortak hayat uslûbunu sağlayan etkenlerin başında, e d e b i y a t ve k ü l t ü r yer almaktadır.

Bir milletin edebiyatının şekillenmesinde, dînî ve millî motifler en başta rol oynar. Belli bir inanç sistemine bağlı olan insanların, bu sistemin tamâmen dışında ve ona aykırı bir medeniyet kurmaları da beklenemez. Meseleye *Hristiyan Batı* ve *Müslüman Doğu* açısından bakıldığında, inanç sistemlerinin tesiri bâriz bir şekilde görülür.

1 - Bkz. N. Pekoçay, S. Aydın, M. Tahralı, M. Uzun, M. Hüsrev Subaşı, *İslâmî Türk Edebiyatı - Giriş-*, s. 15, İstanbul 1981.

Batı kütürünün, bir tarafında *Yunan - Latin mitolojisi*, diğeri tarafında da *Hristiyanlık* olmak üzere iki ana kaynağı vardır. Bu kaynaklar, batı medeniyetini, yüzyıllarca, sâdece inancın değil, aynı zamanda bilim ve târihin de gerçek verileri olacak derecede etkilemişlerdir. Bundan dolayı Hristiyan dünyasında yazılan eserlerin başlıca referans kaynağı kutsal kitaplar olmuştur. Meselâ François Mauriac'da olduğu gibi *Katolik* romancılarında *orjinal günâh* ve kurtuluş teması, eserlerinin özünü teşkil eder. İnsanın asıl ızdırabı, başlangıçta çizilmiş kaderin sonucudur. O, içinde günâh tohumu taşıyarak doğar, hayatı boyunca kendini bundan arındırmaya çalışır veya çalışması gerekir². Aydınlanma çağı adı verilen 17. yüzyılda, bilgi bakımından referans kıymeti kalmayan kutsal kitaba karşı çıkan, hattâ Hristiyanlığa düşman olan Batılı filozof ve düşünürlerin bile bu türden dînî düşüncelerin ana temalarından büsbütün kurtulamadıkları görülür.

İslâm medeniyeti ve bu medeniyet içerisinde önemli bir yeri olan Türklerde de, dinin tesirinde kalma açısından durum Batıdan farklı değildir. Aslında, Türk edebiyatına etki eden, sâdece İslâm dînî değildir. İslâm öncesi Türk edebiyatında da, *Gök Tanrı* anlayışı, *Şamanizm* ve *Budizm* gibi dinlerin tesirleri olmuştur. Klâsik Budist mefhumlarını Uygurlar, Türkçe ve Türk üslûbuyla ifâde ederek, büyük bir Türk Budist edebiyâtı vücûda getirmişlerdir. Onların cennet tasavvurlarında, âyinlerinde, sanatında, heykeller ve resimlerle süslü tapınaklar, çiçek ve misk kokuları, zarif kalıklar (köşkler), yalılar, bahçeler, havuzlar, dînî mûsikî, tengridem oyun (tanrıların raksı), semâvî nedîmler anılıyordu³.

* * *

Mîlâdî onuncu asırdan sonra Türkler artık kitleler hâlinde İslâm dînini kabûl etmeye başlamışlardır. Dolayısıyla bu yüzyıldan itibaren ortaya çıkardıkları her eseri, İslâm kültürü içinde bir yere oturtmak ve o kültür içerisinde îzah etmek mümkündür. Edebiyatları artık sâdece destan edebiyâtı ve destan devri edebiyâtı değildir. Ordularının kahramanlık mâcerâları ve kazanılan zaferler eski çağları gölgede bırakacak bir enginlik gösterdiği hâlde, kurulu

2 - Bkz. Erol Güngör, *İslâm'ın Bugünkü Meseleleri*, s. 115, İstanbul 1983.

3 -Emel Esin, *İslâmiyetten Önceki Türk Kültür Târîhi ve İslâm'a Giriş*, s. 129 - 131, İstanbul 1978.

şehirlerde ve medreselerde okuyanların edebiyatı hâlinde gelişen yeni Türk edebiyatı; duygu, görgü, bilgi, ülkü ve düşünce bakımından daha çeşitli ve daha milletlerarası mevzûlarda eserler veren, zengin ve şümüllü bir edebiyat olmuştur⁴.

Türk edebiyatı üzerindeki İslâmî tesirlerin, sâdece muhtevâ bakımından değil, aynı zamanda, şekil bakımından da etkili olduklarını görüyoruz. Artık dînî olsun olmasın, m e n s û r veya m a n z û m eserler, basit şekliyle, b e s m e l e'den sonra h a m d e l e ve s a l v e l e'yle başlayıp, d u â veya m ü n â c â t'la bitmesiyle, gelenek hâlini alan bir tertib husûsiyeti kazanmıştır⁵.

Diğer taraftan, *tefsir, hadis, fıkıh, kelâm, tasavvuf* gibi konusu doğrudan doğruya din olan eserlerin dışında, tamâmen dindışı (lâdînî) diyebileceğimiz eserlerde de, ya âşîkar bir şekilde ya da onun ruhuna ve dokusuna işlemiş olarak, İslâmî tesirleri görmemiz mümkündür. Onun için bu türden çalışmaları tahlilde, *Kur'an* ve *Hadîs* kültürüne vâkıf olma zarûreti vardır. Zîrâ buralardaki âyet ve hadisler ya doğrudan i k- t i b â s yada t e l m î h şeklinde yer almaktadırlar. İktibaslar ayrı bir husûsiyet göstermemekle berâber, anlatılan duruma göre telmihler ise üç şekilde göze çarpmaktadır. Bunlar;

1- Toplumda her an geçerli olan hususların belirtilmesi gerektiğinde: Bu durumda, âyet ve hadislerin, o hususla ilgili kısımlarının meâlleri aynen alınır.

2- Hâdiseler içinde İslâmiyetten kuvvet alınması gerektiğinde: Böyle zamanlarda da, âyet ve *hadis* meâllerine kısmen veya bütünüyle telmih yapılır.

3- İslâmî bilgisi tam gelişmiş toplumlarda, İslâmiyetin kuvvetle yayıldığı ve tesirini sürdürdüğü çevrelerde veya yerleşmiş İslâm kültür ve medeniyetinin sarsıntıya uğramış bulunduğu toplumlarda, İslâmî inancı takviye gerektiğinde, âyet ve hadislerden alınan tek veya birkaç kelimeye telmih yapılır.

Konu bütünlüğü bulunan eserlerde, hem konunun bütünlüğü İslâm'ın esasları ile temin edilmekte, hem de, yukarıda işâret

4 - Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Târîhi*, I, 92.

5 -Bkz. Amil Çelebioğlu, "*Türk Edebiyatında Manzûm Dînî Eserler*", *Şükrü Elçin Armağanı*, s. 153, Ankara 1983.

ettiğimiz durumlar dâhilinde âyet ve hadislere bâzen tam olarak, bâzen de dolaylı olarak yer verilmiştir⁶.

* * *

İçerisinde pek çok âyet ve hadis bulundurmakla berâber, bu türden olan kitaplarımız çoğunlukla dînî eserler değil, edebî eserler cümlesinden sayılmaktadır. Durum böyle olunca da, bunlar üzerinde en fazla araştırma ve çalışma yapanlar, haklı olarak edebiyatçılarımız olmuştur. Fakat bu çalışmalarda, *dil, uslûb, târihçe, vezin, kâfiye* gibi edebî özelliklerin yanında, esere bir de *dînî muhtevâ* açısından bakılmadığı; bakıldıysa da çok sathî geçildiği görülmektedir. Bir ilâhiyatçı olarak biz de, bu değerlerimize dînî açıdan yaklaşarak, edebiyatçılarımıza yardımcı olmak ve ilmî disiplinler arasında köprü kurmak istedik.

Bu noktadan hareketle, Türk-İslâm kültürünün ilk mahsûllerinden birisi olan Ahmed Yüknekî'nin "*Atabet'ül-Hakâyık*" adlı eserini, hadîsleri açısından tahlîle tâbi tutmak istedik. Yazarının hayâtı, eserin târihî serüvenleri ve edebiyat târihimizdeki yerine - edebiyatçılarımızın alanına girerek sâha tecâvüzünde bulunmamak için - hiç değinmedik. Bunun yerine kitabın, Reşit Rahmetî Arat tarafından, uzunca bir girişten sonra, çağataycası, lâtin harfleriyle okunuşu ve günümüz Türkçesine tercümesinin berâberce verildiği 1951 târihli İstanbul baskısını esas aldık.

Eserde, "..... bil ki o hak Resûl "....." dedi (beyit 103-104); Resûl "....." dedi (beyit 159), gibi açıkça hadis olduğunu gösteren ibâreler olduğu gibi; zımmen hadis olabilecek, hadisten mülhem beyitler de mevcuttur. Bu da müellifin İslâm kültürüne vukufiyetini göstermektedir.

Tam iktibas diyebileceğimiz hadislerin tesbiti biraz daha kolay olmakla berâber, hadisten mülhem sözlerin kaynaklarını bulmada "*hadis tahrîci*" nin usûl ve inceliklerinden istifâde edilmiştir. Bunun için öncelikle Buhârî'nin "*el-Edeb'ül Müfred*"i, Sehâvî'nin "*el-Makâsıd'ül-Hasene*"si, Suyûtî'nin "*el-Câmi's's-Sağîr*"i ve

6 - Necla Pekolcay, "*İslâmî Türk Edebiyatına Dâir Bir Eserde Şekil ve Muhtevânın Önemi*", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı : 3, s. 298-299, İstanbul 1985.

7 - Tahrîc : Bir eserde bulunan hadislerin; kaynağını ve sıhhat derecesini tesbît etme işidir. Bkz. Ali Yardım, *Hadis II*, s. 115, İstanbul 1997.

'Aclûnî'nin "*Keşf'ül-Hafâ*"sı, en azından muhtevâ itibâriyle gözden geçirilmiş; bunların hâricindeki kaynakların kullanımında ise, şöyle bir metod tâkib edilmiştir.

a- Günümüzde baskıları yaygın olan, *Câmi'*, *Sünen*, *Müsned*, *Müstedrek* grubuna giren ilk devir hadis mecmuaları. Bunlar içerisinde, Buhârî ve Müslim'in, "*el-Câmi'us-Sahîh*"leri; Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce, Dârimî ve Dârekutnî'nin "*Sünen*"leri; Ahmed b. Hanbel'in "*Müsned*"i ve el-Hâkim en-Nîsâbûrî'nin "*el-Müstedrek*"ini sayabiliriz. Ayrıca senetle hadis rivâyet etme geleneğinin devâm ettiği hicrî V. asır eserlerinden; Kuzâ'î'nin "*Müsned'üş-Şihâb*"i; Deylemî'nin "*Müsned'ül-Firdevs*"i ve İbn Abdilberr'in "*Câmi'u Beyân'il-İlim ve Fadlihî*"si de bu kategoride değerlendirildi.

b- Hadisleri açısından incelenen eser, konusu itibâriyle, *zühd*, *edeb*, *ahlâk* ve *terbiye* ile ilgili olduğundan, hadîs literatüründe "kitâb" unvânı altında, sâdece bu konulardaki hadisleri toplayan eserler de sıkça baş vurulan kaynaklar olmuştur. Bunlar içerisinde de, Buhârî'nin "*el-Edeb'ül-Müfred*"i; Abdullah b. Mübârek'in "*Kitâb'üz-Zühd ve Rekâik*"i; Ahmed b. Hanbel ve Hennâd b. es-Serî'nin "*Kitâb'üz-Zühd*"leri sayılabilir.

c- Hicrî V. asırdan önceki dönemlerde vesîkaları senedli zikretme geleneğine uygun olarak tasnif edilmiş ve içlerinde hadis de bulunan, Ebû Nuaym'ın "*Hilyet'ül-Evliyâ*"sı ve Hatîb el-Bağdâdî'nin "*Târîhu Bağdâd*"i gibi târih ve tabakât kitapları da tahrîç için baş vurduğumuz kaynaklar arasındadır.

d- Senedli hadis rivâyet etme geleneğinin sona erdiği hicrî V. asırdan sonra kaleme alınan, i k i n c i e l kaynaklar diyebileceğimiz senetsiz hadis kitapları. Sayıları bir hayli kabarık olan bu tür içerisinde de, Suyûtî'nin "*el-Câi'us-Sağîr*"i; Heysemî'nin "*Mecme'uz-Zevâid ve Menbe'ul-Fevâid*"i; Sehâvî'nin "*el-Makâsîd'ül-Hasene*"si; 'Aclûnî'nin "*Keşf'ül-Hafâ*"sı; Ali b. Balaban'ın "*el-İhsân bi Tertîbi Sahîhi İbni Hibbân*"i, el-Elbânî'nin "*Silsilet'ül-Ehâdîs'is-Sahîha*"sı ve "*Silsilet'ül-Ehâdîs'id-Da'ife*"sini sayabiliriz.

e- Bâzı sözlerin, yaygın olmakla berâber, sahîh kaynaklarda yer almadığının tesbîtinden sonra; bunların tahrîcinde de mevzûât

kitaplarına baş vulumuştur. Ali el-Kârî ve İbn'ül-Cevzî'nin "Mevzûât"ları ise bu katagoriden baş vurulan çalışmalardır.

Diğer taraftan, bâzı eserler için müstakıl olarak hazırlanan "Hadis Fihristleri" ile hadis alanında şöhret bulmuş dokuz temel kaynağın genel fihristi durumundaki "Concordance" ile, 'Irâkî'nin "el-Muğnî" si ve Ali Yardım'ın "Mesnevî Hadisleri"i gibi bâzı eserler üzerine yapılan tahric çalışmaları da, hadislerin tesbitinde sıkça mürâcat ettiğimiz eserler olmuştur.

Tahrîc esnâsında, beyitlerle hadislerin, anlam bakımından, birbirleri ile tam örtüşüyor olmalarına özellikle dikkat edilmiş; telmihlerde de en yakın mânâların tesbîtine çalışılmış olup, anlam irtibatlandırmada fazla zorlamaya gidilmemiştir.

Hadis veya hadisten mülhem olduğuna inandığımız ve kaynaklardaki yerlerini tesbit edebildiğimiz beyitler ise şunlardır.

1. Beyit

"Bilig birle âlim yokar yokladı"

(Beyit : 101)

- Alim bilgi ile yükseldi.

Hadis

عن أنس بن مالك قال؛ قال رسول الله (صلعم) " الحكمة تزيد الشريف شرفاً و ترفع المملوك حتى تجلسه مجلس المملوك " .

Enes b. -Mâlik'ten; Hazret-i Peygamber : " *Hikmet (ilim) şeref-linin şerefini artırır ve köleyi hükümdar makamına kadar yükseltir*" buyurmuştur, der¹.

Hadisi Enes b. Mâlik'ten rivâyet edenler içerisinde, rivâyet zincirinin ikinci halkasında yer alan Sâlih b. Beşîr el-Merî "*metrûk'ül-hadîs*" tir².. Aynı şekilde, Sâlih'ten nakilde bulunan üçüncü râvî durumundaki 'Amr b. Hamza da güvenilir bir râvî olarak isim yapmamıştır³. Bundan dolayı hadis "*zayıf hadis*" addedilmiştir.

*

* *

2. Beyit

"Bilig yind usanma bil ol Hak Resûl

Bilig Çin'de erse siz arkang tidi".

(Beyit : 103-104)

¹) İbn Abdilberr, *Câmiu Beyân'il-İlim ve Fadlıbi*, s. 15, Kahire 1975; Kuzâî, *Müsned üş-Şihâb*, II, 105, No: 634, Beyrut 1986.; Deylemî, *Firdevs'ül-Abbâr*, II,152, No: 2769, Beyrut 1986; Gazâlî, *İbyâ*, I, 14, Kahire 1967; Suyûtî, *el-Câmi'us-Sağîr*, I, 157, Kahire 1982 (5. baskı); Aclûnî, *Keşf'ül-Hafâ*, I, 322, Beyrut 1997.

²) Bkz. İbn Hibbân, *el-Mecrûbîn*, I, 371, Haleb 1976.

Meterûk'ül-hadîs : Hadis râvîlerini tenkit için kullanılan tâbirlerdendir. Rivâyeti terk edilen râviye delâlet eder. Bkz. Talât Koçyiğit. *Hadis Istılahları*, s. 221, Ankara1980; Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 223; Ankara 1982.

³) Bkz. İbn Adıyy, *el-Kâmil fi'd-Duafâ*, V, 143, Beyrut 1988.

- Bilgiyi ara, usanma; bil ki o Hak Resûl
- "Bilgiyi Çin'de bile olsa, arayınız" dedi.

Hadis

عن أنس بن مالك، عن النبيّ (صلعم) أنّه قال : "أطلبوا العلم و لو باللصين فإن طلب العلم فريضة على كلّ مسلم".

Enes b. Mâlik'ten; Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuştur: "İlmi, Çin'de de olsa tabsil ediniz, çünkü ilim öğrenmek her müslümana farzdır"⁴.

Hadis, Enes b. Mâlik'ten, Tarîf b. Süleymân Ebû 'Atike el-Basrî kanalıyla rivâyet edilmiştir. Buhârî, bu şahısın "*metrûk'ül-hadîs*" olgugunu söyler. Özellikle ibârede geçen "بالصين" "*Çin'de de olsa*" tâbiri, Tarîf b. Süleymân rivâyeti dışındaki hiç bir nakilde yer almamaktadır⁵. Yine aynı hadîsin râvilerinden olan Ya'kûb b. İshâk el-Askalânî de "*kezzâb*"⁶ olarak nitelendirilmektedir⁷. Bu sebeplerden dolayı söz konusu hadis de *zayıf* sayılmıştır.

*

**

3. Beyit

"Eşit büt bu sözke kamug tangda ten
Turup tilke yüknüp tazarru kılır".
(Beyit : 147-148)

- Dinle ve bu söze inan ki, vücud her sabah
- Kalkıp, eğilerek, dile yalvarır.

⁴) İbn Abdilberr, *a.g.e.*, 2-3; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, IX, 364, Beyrut trz; Deylemî, *a.g.e.*, I, 78, No: 236; Gazâlî, *a. g. e.*, I, 18; Suyûtî, *a.g.e.*, I, 44; Aclûnî, *a.g.e.*, I, 124.

⁵) Bkz. el-Ukaylî, *ed-Duafâ*, II, 230; İbn Adiyî, *el-Kâmil*, IV, 118; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, IX, 364.

⁶) Kezzâb: Hadis rivâyetinde yalancılığı meslek hâline getirenler için kullanılan ve cerh elfâzı arasında en aşağı mertebeye delâlet eden tâbirlere biridir. Çok yalancı mânâsına gelir. (Bkz. Koçyiğit, *a. g. e.*, s. 189; Uğur, *a. g. e.*, s. 181).

⁷) İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, VI, 304.

Hadis

عن أبي سعيد الخدري ؛ عن النبي (صلعم) أنه قال : " إذا أصبح ابن آدم فإنّ الأعضاء كلّها تكفر اللسان فتقول : إتق الله فينا، فإنّما نحن بك، فإن استقمت استقمنا، و إن أعوججت أعوججنا" .

Ebû Saîd el-Hudrî'den; Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuştur: "*İnsanoğlu her sabah uyandığında, bütün uzuvları dile yalvararak, bizimle ilgili hususlarda Allah'tan kork, zîra biz sana bağlıyız, sen doğru olursan biz de doğru ve düzgün oluruz, doğru olmazsan biz de doğru olmayız*"⁸.

Hadis, hem Tirmizî, hem de Suyûtî'ye göre "*sabîh*"tir"⁹.

*

* *

4. Beyit

"Küdezilse bu til küdezlür özüng
Resûl erni otka yüzün atguçı"
(Beyit : 158-159)

- Dil korunursa kendin korunmuş olursun;
- Resûl : "İnsanı yüzü koyun ateşe atan dildir" dedi.

Hadis

عن معاذ بن جبل، قال ؛ فقال رسول الله (صلعم) : "ثكلتك أمك يا معاذ و هل يكب الناس في النار على وجوههم أو على مناخرهم إلا حصائد السنتهم".

⁸) Tirmizî, *Sünen*, Zühd 60, No: 2407, IV, 605, Kahire 1937; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 96, Beyrut 1969; Hennâd b. es-Seriyy, *Kitâb'üz-Zühd*, II, 532-533, No: 1097, Kuveyt 1985; *Firdevs'ül-Abbâr*, I, 322, No: 1276; Ebû Nüaym, *Hilyet'ül-Evliyâ*, IV, 309, Beyrut 1967; *el-Câmi'us-Sağîr*, I, 20.

⁹) Bkz. Tirmizî, *Sünen*, Zühd 60, No: 2407, IV, 605-606; Suyûtî, *el-Câmi'us-Sağîr*, I, 20.

Muâz b. Cebel'den; bunun üzerine Peygamberimiz "*Annen hasretine yansın ey Muâz! İnsanları yüzü koyun veya burunları sürtülerek ateşe atan, dillerinden başka nedir ki!*" dedi¹⁰.

Hadis, Tirmizî'ye göre "*hasen- sabîb*"tir¹¹.

*

**

5. Beyit

"Bu yalغان söz ig teg köni söz şifâdır".

(Beyit : 163)

- Yalغان söz hastalık, doğru söz şifâ gibidir.

Hadis

الكذب داء و الصدق شفاء.

"*Yalغان(cılık) bir hastalık, doğruluk ta şifâdır*"¹².

Hikmetli sözler ve şiir olarak verilen, 5. ve 7. beyitlerdeki sözlere hadis olarak rastlanamamıştır. Bununla berâber anlam itibârıyla İslâm'ın ana prensipleriyle paralellik arz ettiğinden, bunların âyet ve hadislerden mülhem sözler oldukları düşüncesiyle burada kaydedilmiştir. Sıhhatleri konusunda da her hangi bir tesbîte rastlanamamıştır.

*

**

6. Beyit

"Bakıp taş bezekin körüp sen munga
Köngül bamaking bil hatalar başı".

(Beyit : 219-220)

¹⁰) Tirmizî, *Sünen*, İmân 8, No: 2616, V, 11-12; İbn Mâce, *Sünen*, Fiten 12, No: 3973, II, 1314-1315, Mİsİr 1952; *Müsned*, I, 176, 178; II, 1:11; IV, 93, 340; V, 25, 231, 237; VI, 3; *Müsned'ül Firdevs*, IV, 341, No: 6987; Heysenî, *Mecme'uz-Zevâid*, X, 300, Beyrut 1967 (2. saskI); *İhyâ*, III, 138; Gıyâseddin el-Hüseynî, *Esâs'ül-İktibâs*, s. 75 İstanbul 1298.

¹¹) Bkz. Tirmizî, *Sünen*, İmân 8, No: 2616, V, 11-12:

¹²) el-Hüseynî, *Esâs'ül-İktibâs*, s. 90.

- Bakıp dış süsünü görerek sen ona
- Gönül bağlaman, bil ki, hatâların başıdır.

Hadis

حَبُّ الدُّنْيَا رَأْسُ كُلِّ خَطِيئَةٍ.

"Dünya tutkusu bütün hatâların başıdır"¹³.

el-Hasen'ül-Basrî'nin "mürsellerinden"¹⁴ sayılan bu söz, aynı zamanda Hz. İsa'ya da atfedilmektedir. Mevzûdur diyenler de vardır¹⁵. Suyûtî'ye göre ise hadis "zayıf"tır¹⁶.

*

* *

7. Beyit

"Eğilmez köngülni akı er eğer
Tegilmez murâda cömert adam erişir".

(Beyit : 233-243)

- Eğilmez gönülü cömert adam eğer;
- Erişilmez murâda cömert adam erişir.

Hadis

Bu mânâyı tam olarak karşılayan bir hadis tesbit edilemedi; fakat yaklaşık aynı anlamları ifâde eden şu sözler, İslâm kültüründe yaygın olarak kullanılmaktadır.

¹³) *el-Câmi'us-Sağîr*, I, 150; es-Sehâvî, *el-Makâsîd'ül-Hasene*, s. 132, No: 384 Kahire 1956; Aliyyü'l-Kaarî, *Mevzûât*, s. 38, İstanbul trz.

¹⁴) Mürsel hadis; "Tabiûn'un, sahâbeyi atlayarak doğrudan doğruya Hz. Peygamber'den rivâyet ettikleri hadislere denir; zayıf hadisler grubundandır". (Bkz. Talat Koçyiğit, *Hadis İstılabları*, 291-292, Ankara 1980; Müctebâ Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 302, Ankara 1992; Subhi Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstılabları*, 137-138, (trc. M. Yaşar Kandemir), Ankara 1981.

¹⁵) Bkz. 'Aclûnî, *Kesf'ül-Hafâ*, I, 308, NO: 1097.

¹⁶) Bkz. *el-Câmi'us-Sağîr*, I, 150.

الإنسان عبيد الإحسان.

- İnsan iyiliğın (ihsân'ın) kölesidir¹⁷.

أحسن إلى الناس تستعبد قلوبهم فطالما استعبد الإنسان إحسان

- İnsanlara iyilik et kalplerini kazanasın Zîrâ nice insanlar var ki iyiliğın (ihsân'ın) kölesi olmuşlardır¹⁸.

*

* *

8. Beyit

" Ellerde kutlug birigli elig".

(Beyit : 251)

- Ellerin en kutlusu veren eldir.

Hadis

عن عبد الله بن عمر رضي الله عنهما، أن رسول الله (صلعم) قال و هو على المنبر و ذكر الصدقة و التّعفف و المسألة. اليد العليا خير من اليد السفلى. فاليد العليا هي المنفقة و السفلى هي السائلة.

Abdullah b. Ömer'den; Hz. Peygamber minberde, sadakaverme, haram yememe, ve dilencilikten söz ederek; "yüksek el alçak elden daha hayırlıdır; yüksek el veren eldir, alçak el ise dilencilik yapan eldir" buyurdu der¹⁹.

17) *Esâs'ül-İktibâs*, s. 51.

18) *A.g.e.*, s. 52.

19) Buhârî, *Sabîb*, Zekat 18, II, 118, İstanbul 1979; *el-Edeb'ül-Müfred*, s. 78, No: 196, Kahire 1379; Müslim, *Sabîb*, Zekat 94-97, No: 1033-1036, II, 717-718, Mısır 1955; Ebû Dâvûd, *Sünen*, Zekat 28, No: 1648, II, 297, Humus 1969; Tirmizî, *Sünen*, Zekat 38, No: 680, III, 65; Nesâî, *Sünen*, Zekat 50-52, V, 60-61, Beyrut trz.; Dârimî, *Sünen*, Zekat 22, No: 1659, I, 327, Dimeşk 1930; *Müsned*, II, 4, 242; *Müsned'üş-Şihâb*, II, 221, No: 783; *Târîhu Bağdâd*, III, 435; *el-İhsân (bi tertîbi sabîhi İbn Hibbân)*, V, 149-151, Beyrut 1987, *Mecme'uz-Zevâid*, III, 97-98; *el-Câmi'us-Sağîr*, II, 213.

Hadis kaynaklarının yaklaşık tamâmında yer alan bu hadis için Tirmizî, "*hasen, sabîh, garîb*"²⁰ hükmünü verir; Suyûtî de "*sabîhtir*"²¹ der.

*

* *

9. Beyit

"Bahıllık otalap ongulmaz ig ol".

(Beyit : 253)

- Hasislik ilâç ile iyileşmez bir hastalıktır.

Hadis

عن أبي سلمة عن أبي هريرة رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه
و سلم : " من سيدكم يا بني عبيد" قالوا الجند بن قيس على أن فيه بخلا قال: " و
أي داء أدوى من البخل بل سيدكم و ابن سيكم بشرين البراء ابن معرور".

Ebû Seleme'den, o da Ebû Hureyre'den nakletmiştir; Hz. Peygamber Ubeyd oğullarına "*ey Ubeyd oğulları önderiniz kim?*" diye sorar. Onlar da "*önderimiz Elced b. Kays'dır; fakat kendisi biraz cimridir*" derler. Bunun üzerine Hz. Peygamber; "*pintilikten daha kötü bir hastalık varmıdır? bundan böyle önderlerliniz, Bişr b. el-Berâ b. Ma'rûr ve oğludur*" buyururlar²².

Hâkim en-Nîsâbûrî'ye göre bu rivâyet, Müslim'in de hadis alma şartlarına uygun olan "*sabîs*" bir hadistir ²³.

*

* *

²⁰) Bkz. Tirmizî, *Sünen*, Zekât 38, No: 680, III, 65.

²¹) Bkz. Suyûtî, *el-Câmi'us-Sağîr*, II, 213.

²²) Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek*, IV, 163; ayrıca bkz. Buhârî, *el-Edeb'ül-Müfred*, s. 111, No: 296; *Müsned*, III, 308; *Müsned'üş-Şihâb*, I, 192, No: 204; Heysemî, *Mecme'uz-Zevâid*, III, 126.

²³) Bkz. *el-Müstedrek*, IV, 163.

10. Beyit

"Tevâzu kılıglını kötrür idi
Tekebbür tutar erni kemşür kodı".

(Beyit : 281-282)

- Tevâzu göstereni Tanrı yükseltir
- Kibirli olanı aşağı atar.

Hadis

عن أبي سعيد الخدري أن رسول الله صلى الله عليه و سلم قال: "من تواضع لله درجة رفعه الله درجة حتى يجعله في عليين و من تكبر على الله درجة وضعه الله درجة حتى يجعله في أسفل السافلين".

Ebû Saîd el-Hudrî'den; Peygamber Efendimiz: "*Allah, kendisi için alçak gönüllülük gösterenlerin derecelerini yükseltir; O'na karşı büyüklük taslayanları da aşağıların aşağısına atar*" buyurmuşlardır²⁴ Heysemî hadis hakkında "*sabihtir*" der²⁵.

*

• *

•

11. Beyit

"Ulıgşıma zinhâr ulug bir bayat,
Uluglug mening siz alınmang tidi".

(Beyit : 283-284)

- Ululuk taslama sakın; ulu, yalnız Tanrıdır,
- O, "Ululuk benimdir, siz üzerinize alınmayın" dedi.

²⁴) *Müsned*, III, 76; ayrıca benzer rivâyetler için bkz. İbn Mâce, *Sünen*, Zühd 16, No: 4176, II, 1398. *Müsned'üs-Şibâb*, I, 219, No: 244; *Târîbu Bağdâd*, II, 110; *Hilye*, VII, 129, VIII, 46; *Mecme'uz-Zevâid*, VIII, 82.

²⁵) Bkz. *Mecme'uz-Zevâid*, VIII, 82.

Hadis

عن أبي هريرة قال، قال رسول الله (صلعم) : " يقول الله سبحانه؛
الكبرياء ردائي و العظمة إزاري من نازعني واحداً منهما ألقيته في جهنم".

Ebû Hureyre'den; Hazret-i Peygamber; "*Yüce Allah, kibriyâ (büyüklük) benim ridâmdır, azamet ise izârındır. Kim bunlardan birini almaya kalkışırsa, onu cehenneme atarım, buyurmuştur*" dedi²⁶.

12. Beyit

" Haber bar birilse eger ademi,
İki kol dînar mal ol üç kol k olur".
(Beyit : 311-312)

- Bir söz vardır; "Eğer bir kimseye iki vâdi dolusu dînar verilse, o (muhakkak) üç vâdi ister.

Hadis

عن ابن عباس يقول؛ سمعت النبي (صلعم) يقول : "لو كان لابن آدم
واديان من مال لا بتغى ثالثاً و لا يملأ جوف ابن آدم إلا التراب و يتوب الله على
من تاب".

İbn Abbâs, ben Resûlullah'ın şöyle buyurduğunu işittim der:
"Adem oğluna iki vâdi dolusu mal verilse, o üçüncüsünü de ister. Onun gözünü
topraktan başka bir şey doyurmaz. Allah tövbe edenin tövbesini kabûl eder"²⁷.

²⁶) Ebû, Dâvûd, *Sünen*, Libâs 26, No: 4090, IV, 350-351; İbn Mâce, *Sünen*, Zühd 16, No: 4174-75, II, 1397-98; *Müsned*, II, 141, 376, 427, 442; *Müsned'üş-Şihâb*, II, 330-331, No: 894; Hennâd b. es-Seriyy, *Kitâb'üz-Zühd*, II, 421, No: 825; *Târîhu Bağdâd*, XIII, 290.

²⁷) Buhârî, *Sabîh*, Rikâk 10, VII, 175; Müslim, *Sabîh*, Zekat 116-119, No: 1048-1049, IV, 725-26; Tirmizî, *Sünen*, Zühd 27, No: 2337, IV, 569; İbn Mâce, *Sünen*, Zühd 27, No: 4235, II, 1415; Dârimî, *Sünen*, Rikâk 62, II, 318; *Müsned*, I, 370; III, 122, 168, 176, 192, 236, 238, 243, 247, 272, 340-41; IV, 368; V, 117, 131-32, 219; VI, 55; *Müsned'üş-Şihâb*, II, 317, No: 879; *Hilye*, IV, 187; *Mecme'uz-Zevâid*, X, 243-44; *el-Câmi'u's-Sağîr*, II, 136-37.

Hadis kaynaklarının yaklaşık tamamında yer alan bu rivâyet için Tirmizî, "*hasen-sabîh-garîb*" değerlendirmesinde bulurken²⁸; İbn Mâce de ise "*sabîhtir*" hükmü yer almaktadır²⁹.

*

* *

13. Beyit

"Sanga sandukung tek musulmanka san".

(Beyit : 326)

- Kendin için düşündüklerini, müslüman için de düşün.

Hadis

عن أبي هريرة قال؛ قال رسول الله (صلعم) : " ... أحبّ للناس ما تحبّ

لنفسك ...

Ebû Hüreyre'den; Hazret-i Peygamber : " Kendin için istediklerini, diğer insanlar için de iste" buyurmuştur³⁰.

Ayrıca bu beyitin mânâsına uygun olacak "*sizden biriniz, kendisi için istediğini müslüman kardeşi için de istemezse, gerçek müslüman olamaz*"³¹ meâlinde başka bir hadis daha vardır.

Tam tercümesi olamamakla berâber anlam itibârıyla beyitle örtüştüğünü düşündüğümüz bu hadislerden birincisi için, Tirmizî "*garîb*", ikincisi için de "*sabîh*"tir der³².

²⁸) Bkz. Tirmizî, *Sünen*, Zühd 27, No: 2337, IV, 569-570.

²⁹) Bkz. İbn Mâce, *Sünen*, Zühd 27, No: 4235, II, 1415.

³⁰) Tirmizî, *Sünen*, Zühd 2, No: 2305, IV, 551; İbn Mâce, *Sünen*, Zühd 24, No: 4217, II, 1410; *Müsned*, II, 310; III, 473; IV, 70,77; *Mecme'uz-Zevâid*, VIII, 186, X, 296; *Silsilet'ül-Ebâdis'is-Sabîha*, s. 112, No: 72.

³¹) Buhârî, *Sabîh*, İmân 7, I, 9; Müslim, *Sabîh*, İmân 71, No: 415, I, 67; Tirmizî, *Sünen*, Kıyâme 59, No: 2519, IV, 667; Nesâî, *Sünen*, İmân 19, VIII, 115; İbn Mâce, *Sünen*, Mukaddime 9, No: 66, I,26; Dârimî, *Sünen*, Rikâk 29; *Müsned*, III, 176, 177, 206, 207, 251, 272, 278, 289; IV, 233, 336.

14. Beyit

"Küdezigil aya dost uluglar hakın".

(Beyit : 345)

- Ey dost, büyüklerin hakkını gözet.

Hadis

عن أنس مالك يقول ؛ .. فقال النبيّ (صلعم) : ليس منا من لم يرحم
صغيرنا و يوقر كبيرنا.

Enes b. Mâlik'in rivâyet ettiğine göre, Peygamber Efendimiz;
"küçüklerimize acımayan, büyüklerimizin de hakkını gözetmeyen bizden değildir"³³
buyurmuşlardır.

Tirmizî hadis hakkında "garîb", "hasen - garîb" ve "hasen - sabîb"
değerlendirmesinde bulunur³⁴.

*

* *

15. Beyit

"Belâ kelse sabr it ferahka küdüp
Küdüp tur farahka belâ rene yodup".

(Beyit : 349-350)

- Belâ gelirse, ferahı bekliyerek sabret;
- Belâ ve zahmeti yok etmeğe çalışarak, ferahı bekle.

³²) Bkz. Tirmizî, *Sünen*, Zühd-2, No: 2305, IV, 551; Kıyâme 59, No: 2519, IV, 667.

³³) Tirmizî, *Sünen*, Birr 15, No: 1919-21, IV, 321-322; *Müsned*, I, 257, II, 207; *Müsned üş-Şîbâb*, II, 209, No: 756; *el-Müstedrek*, I,62; *Müsned'ül-Firdevs*, III, 414, No: 5265; *Mecme'uz-Zevâid*, VIII, 16-16; *el-İhsân*, I, 341.

³⁴) Bkz. Tirmizî, *Sünen*, Birr 15, No: 1919 - 21, IV, 321 - 322.

Hadis

عن أنس، عن النبيّ (صلعم) أنه قال : "إنتظار الفرج بالصبر عبادة".

Enes (r.a.)'ten; Peygamber Efendimiz "sabırla ferahı beklemek ibâdettir"³⁵ buyurmuşlardır.

Söz konusu hadisin ayrıca; إنتظار الفرج من إنتظار الفرج عبادة ve إنتظار الفرج من إنتظار الفرج عبادة gibi farklı lafızlarla rivâyeti de vardır. Fakat biz, beyitte "sabret" kelimesi geçtiği için Kuzâî'nin rivâyetini tercih ettik. Suyûtî'nin "zayıf" dediği³⁶ bu rivâyetler için, Aclûnî farklı düşünmekte; rivâyetlerin "hasen" ve "merfû" da olabileceğini belirtmektedir³⁷.

*

* *

16. Beyit

"İşi edgü bolsa er edgü bolur
İsizke yavuma isiz suhbeti
Sini terkin isiz kılıglıg kılır":
(Beyit : 377, 379-380)

- İnsanın arkadaşı iyi olursa, kendisi de iyi olur.
- Kötüye yaklaşma, kötü sohbeti,
- Seni hemen kötü huylu yapar.

³⁵) *Müsned'ü-Şihâb*, I, 62, No: 31; *Târîhu Bağdâd*, II, 155; *el-Câmi'us-Sağîr*, I, 110; *Esâs'ül-İktibâs*, s. 53.

³⁶) Bkz., *Suyûtî*, *el-Câmi'us-Sağîr*, I, 110.

³⁷) Bkz. 'Aclûnî, *Keşf'ül-Hafâ*, I, 187.

Hadis

عن أبي موسى، عن النبي (صلعم) قال: " مثل المجلس الصّالح و السؤ كحامل المسك و نافخ الكير. فحامل المسك إمّا أن يحريك و إمّا أن تبتاع منه و إمّا ان تجد منه ريحاً طيبةً. و نافخ الكير إمّا أن يحرق ثيابك و إمّا أن تجد ريحاً خبيسةً".

Ebû Mûsâ (r.a.)'dan, Hazret-i Peygamber : " iyi ve kötü arkadaşın durumu, şriyatçı ve körükçünün durumuna benzer; itriyatçının yanında ya haz duyarsın, ya ondan bir koku satın alırsın, ya da orada iyi bir koku koklarsın; körükçünün yanında ise ya elbiselerin yanar, ya da kötü koku duyarsın"³⁸ buyurmuşlardır.

Yaklaşık olarak yine aynı anlama vurgu yapan diğer bir hadis ise şöyledir:

عن أبي هريرة قال: قال رسول الله صلى الله عليه و سلم : الرجل على دين خليله فلينظر أحدكم من يخال.

Ebû Hureyre (r.a.)'den, Resûlullah (s.a.v.) "Kişi dostunun gidişâtı üzeredir. Sizlerden birisi kimlerle dotluk kuracağına dikkat etsin"³⁹ buyurmuşlardır.

Hadis hakkında Tirmizî, "hasen, garîb" değerlendirmesinde bulunmuştur⁴⁰.

*

* *

³⁸) Buhârî, *Sabîh*, Zebâih 3, VI, 231; Büyû' 38, III, 16; Müslim, *Sabîh*, Birr 146, No: 2628, IV, 2026; Ebû Dâvûd, *Sünen*, Edeb 19, No: 4829, V, 166; *Müsned*, IV, 404, 405, 408.

³⁹) Tirmizî, *Sünen*, Zühd 45, No: 2378, IV, 589; Ebû Dâvûd, *Sünen*, Edeb 16, No: 4833, V, 168;

⁴⁰) Bkz. Tirmizî, *Sünen*, Zühd 45, No: 2378, IV, 589.

17. Beyit

"Garib erdi İslâm garib soldı baz".

(Beyit : 379)

- İslâm garib idi, tekrar garib oldu.

Hadis

عن أبي هريرة قال، قال رسول الله (صلعم) : "بدأ الإسلام غريباً و سيعود
غريباً كما بدأ".

Ebû Hureyre (r.a.)'den; Resûlullah (s.a.v.) : "*İslâm garîb başladı ve tekrar başladığı gibi garîb olarak dönecektir*"⁴¹ buyurmuşlardır.

Hadis, Tirmizî'ye göre "*hasen-sahib-garib*"tir⁴².

*

* *

-18. Beyit

" Haram erse maling azab ol songı,

Hisab ol eger bolsa maling halal".

(Beyit : 427-428)

- Malın harâm ise, sonu azabtır;

- Eğer malın helâl ise, (onun da) hesâbı sorulur.

⁴¹) Müslim, *Sabîb*, İmân 232, No. 145-146, I, 130-131; Tirmizî, *Sünen*, İmân 13, No: 2629-2630, V, 18; İbn Mâce, *Sünen*, Fiten 15, No: 3986-88, II, 1319-20; Dârimî, *Sünen*, Rikâk 42, II, 311-12; *Müsned*, I, 398; IV, 73; *Hilye*, X, 190; *Târîhu Bağdâd*, III, 272; XII, 257; *Mecme'uz-Zevâid*, VII, 278; *İhyâ*, I, 56; *el-Câmi'us-Sağîr*, I, 79.

⁴²) Bkz. Tirmizî, *Sünen*, İmân 13, No: 2629-2630, V, 18.

Hadis

عن ابن عباس؛ يا بني آدم ما تصنع بالدنيا حلالها حساب و حرامها عذاب.

İbn Abbâs'dan; "Ey Âdem oğlu, dünyâda yaptıklarının helâli için hesap, harâmı için de azab vardır"⁴³.

Müsned'ül-Firdevs'te "merfû hadis"⁴⁴ olarak kaydedilen yukarıdaki İbn Abbâs rivâyetine diğer kaynaklarda rastlanamamıştır. Bununla beraber yaklaşık aynı anlamı ifâde eden ve Hz. Ali'den "mevkûf hadis"⁴⁵ olarak nakledilen diğer bir söz ise şöyledir:

عن مالك بن دينار قال؛ قالوا لعلي بن أبي طالب : يا ابا حسن صف لنا الدنيا. قال: أطيل أم أقصر؟ قالوا بل أقصر. قال: "حلالها حساب و حرامها النار"

Mâlik b. Dînâr'dan; Hz. Ali'ye:

-*Ey Hasan'ın babası bize dünyayı anlatırmısın?* dediler

Hz. Ali de:

- *Uzunca mı anlatayım, yoksa kısa mı keseyim*, buyurur.

- *Kısaca anlat*, derler. Bunun üzerine Hz. Ali;

- "*Helâli için hesap, harâmı için de ateş vardır*" der⁴⁶.

*

* *

⁴³) *Müsned'ül-Firdevs*, V, 283, No: 8192; *el-Makâsîd'ül-Hasene*, s. 195, No: 422.

⁴⁴) Merfû Hadis : Hazret-i Peygamber'e nisbet edilen söz, fiil ve takrirlerin tamâmına denir. (Bkz. Ali Yardım, *Hâdis I*, s. 38, İstanbul 1997).

⁴⁵) Mevkûf Hadis : Sahabe'nin kavil, fiil ve benzeri durumlarına dâir rivâyet edilen haberlere denir. (Bkz. Yardım, *a.g.e.*, s. 39.)

⁴⁶) Beyhakî, *Şuab'ül-İmân*, VI, 371, No: 10622, Beyrut 1990; Aclûnî, *Kesf'ül-Hafâ*, I, 327, No: 1174.

Atebet'ül-Hakâyyık, bir *hadis* veyâ bir *fıkıh* kitabı olmayıp, edebî ve ahlâkî türden bir eserdir. Bu münâsebetle burada yer alan hadislerin, hadis ve hadisçi kriteriyle değil; bir edebiyatçı ve kültür târihçisi bakış açısından değerlendirilmesi daha doğru olacaktır. Kaldı ki yazar, "bu kullandığım ifâdeler kesin hadislerdir" gibi bir iddia içerisinde de değildir. Eser, toplumu aydınlatmak, ahlâkî açıdan bir takım uyarılarda bulunmak amacıyla kaleme alınmıştır. Böyle durumlarda takdim edilen verileri "*sıhhat*" açısından değil, toplumdaki fonksiyonelliği açısından değerlendirmeye tâbi tutmanın araştırmacıyı daha isâbetli tesbitlere göreceği düşünülmektedir.

Çalışmamız bir hadis araştırması olduğundan, hadis olarak tesbit ettiğimiz bulguları, hadis kriterlerine tâbi tutarak vesîka değeri (*sıhhat*) açısından da değerlendirme yoluna gidilmiştir. Netîcede, Edîb Ahmed Yüknekî'nin *Atebet'ül-Hakâyyık*'ında kullandığı hadis veya hadisten mülhem sözlerin yarısından fazlasının "*sabîb*" olduğu görülmüştür.

Edebî ve ahlâkî türden bir eserin yarısından fazla "*sabîb hadis*" ihtivâ ediyor olması, bu nevîden kitapların, "*hadis diye uydurulmuş mervîyatla dolu olduğu*" şeklindeki genellemelere uymaması açısından önemli bir sonuç ortaya çıkardığı kanâatindeyiz.